

МАКСИМ ДУДИК
АКТИВІЗАЦІЯ — АКТУАЛІЗАЦІЯ — РЕАКТИВАЦІЯ (ЛЕКСИКИ)

Останніми роками в мовознавчій літературі привертає увагу явище, котре, на наш погляд, ще не лексикалізувалося в певному терміні чи терміносполученні. Йдеться про назву процесу повернення до вжитку значної кількості лексем, які використовувались раніше, але з певних соціальних, ідеологічних причин були витіснені з мовної практики. Це, зокрема, стосується відродження таких слів, як *поступ*, *довкілля*, *достойник*, *царина*, *перегони* (парламентські і т. ін.), *провід* (керівництво), *провідник* (керівник), *наразі*, *всуціль*, *начуватись*, *гарувати*, *хибити*, *упосліджений* та ін. Така лексика збагачує самотній словник української мови. Реактивація слів, їх повернення спершу до пасивного, а з часом і до активного вжитку засвідчує зростання інтересу до національної мови.

Визначаючи термінологічні найменування реактиваційних явищ, О. Стишов вказує на «повернення у вжиток зафіксованих давніше в нашій національній мові й культурі лексичних одиниць, вилучених у недавні часи з певних ідеологічних причин», і послуговується терміном *актуалізація*. Д. Баранник пише про «активне поповнення української мови новими словами та новими значеннями відомих раніше слів; переміщення певної частини спеціальної лексики до розряду широковживаної». О. Муромцева відзначає «активізацію слів, здавна відомих у мові»; Л. Мацько послуговується термінологією «актуалізація застарілих слів».

Отже, серед термінів, уживаних в українському мовознавстві для окреслення названого явища, найчастіше використовуються такі: *актуалізація*, *активізація* і *реактивація* певної частини лексики. На нашу думку, найбільш термінологічно вдалим є подане в англо-українському словнику (К.: Освіта, 1996) визначення *реактивація*, одним із значень якого є 'відновлення, відродження'. Цей термін не тільки передає означуване поняття, але також є семантично прозорим, однозначним. До того ж префікс *re-* (лат. *re-*) вказує на повторну дію, тобто навіть на морфемному рівні виражає сутність позначуваного процесу — *повернення* в мовну практику призабутих слів, висловів, окремих значень, іноді навіть відродження певних граматичних форм, синтаксичних конструкцій.

Використання терміна *актуалізація застарілої лексики* на позначення процесів поповнення пасивного чи активного словника видається недоцільним, оскільки поняття *актуалізація* в мовознавстві традиційно тлумачиться як семантико-стилістичне наголошення вільного і фразеологічно зв'язаного слова, порушення узвичаєних синтаксично-семантичних зв'язків у словосполученнях, реченнях.

Натомість термін *активізація (активізація пасивної, застарілої, рідковживаної лексики)*, що є синонімічним до поняття *реактивація*, видається доречним. Втім, синонімічність цих термінів не є абсолютною. *Активізація* — значно ширше поняття, за яким закріпилися інші значення із стрижневою семантикою 'ставати діяльнішим, активнішим', 'посилення активності чого-небудь'. Скажімо, під час висвітлення ЗМІ воєнних дій в Іраку йшлося про *активізацію* у мові журналістів військової лексики, термінології, напр.: *авіаносець*, *винищувати*, *морський піхотинець*, *антитерористична операція*, *загін* і т. ін.; напередодні жнив *активізується* вживання сільськогосподарської лексики, а перед виборами — суспільно-політичної. Така динаміка лексики, збільшення частотності певних тематичних груп зумовлена конкретними подіями. Вони впливають на активність і пасивність відповідної лексики в ЗМІ.

Реактивація мовних одиниць передбачає не тільки зростання частотності використання слова, але й зміну його стилістичного статусу (від архаїзмів до неологізованих слів, від обласної, діалектної, книжної, рідковживаної, загалом стилістично маркованої лексики до лексики нейтральної, загальноновживаної, узуальної). Та обставина, що реактивація певної лексеми супроводжується її активізацією в мовній практиці, є лише супровідним, другорядним фактом.

Природно, що час, упродовж якого відроджувана лексика сприймається як більш чи менш нова, тобто перебуває на етапі неологізації, є суттєвим фактом у процесі її подальшого засвоєння, закріплення в активному обігу, або ж навпаки — архаїзації, мовленнєвої пасивності. Постає, однак, запитання: чи можна вважати *неологізмами* застарілі, рідковживані слова і сполучення слів, якщо вони раніше функціонували, згодом були витіснені з ужитку, а тепер знову повертаються до активного словника? У виданні «Українська мова. Енциклопедія» *активізація* застарілих слів розглядається як один із шляхів появи неологізмів, а *неологізм* трактується як «слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовні неологізми)».

Справді, перш ніж знову увійти до активного вжитку, застарілі лексеми усвідомлюються мовцями як нові, відбувається процес, так би мовити, *вторинної неологізації*. Ось чому для позначення таких слів та висловів недоречно вживати термін *неологізми*.

На нашу думку, одиницю мовної деактивації варто називати *деактемою*, а явище мовної реактивації — *реактемою*, *вторинним неологізмом* або *неологізованим словом*. Щодо цих мовних одиниць застосовують термін *внутрішні входження*.

Застарілі слова, які повертаються до активного вжитку, називають також *внутрішніми запозиченнями*, що є наслідком «міграції мовних засобів з одних сфер мови в інші чи актуалізації слів, відомих у минулому». Однак цей термін викликає серйозні застереження. Адже *запозичити* можна лише з іншої, чужої мови, тобто мова нічого не може запозичити із власної структури. З цих міркувань вважаємо терміносполучення *внутрішнє запозичення* невмотивованим.

Найвиразніше і найповніше реактиваційні процеси простежуються у мові сучасної преси, радіо й телебачення: *Фотограф стверджує, що в передвиборчій кампанії комуністи без дозволу використали низку його світлин; Увага до перегонів-2002 як ніколи прискіплива з боку Заходу; Після тривалих перемовин учасники засідання вирішили розпочати низку судових справ проти голови ЦВК Михайла Рябця.*

Отже, в нашій мові постежується динаміка лексичної норми, зокрема відбувається активне оновлення словникового складу за рахунок активізації лексики пасивного фонду. Це так звані *реактиваційні процеси*, які слугують одним із важливих шляхів збагачення мови; поряд з ними діють семантично протилежні явища — *деактивації*, коли раніше активно вживані слова витісняються на периферію лексичної системи.